

POUTĚ JAKO FORMA MOBILITY VENKOVSKÉHO OBYVATELSTVA V RANÉM NOVOVĚKU

Eduard MAUR

Uvažujeme-li o různých aspektech poutí v minulosti, nelze nezpomenout Babičky Boženy Němcové a poutí do Svatoňovic a Vambeřic, zmiňovaných v tomto díle. Zde bych chtěl upozornit na jeden drobný detail z vyprávění o životě na Starém bělidle, který je charakteristický pro to, jak zjednodušené představy o geografické mobilitě venkovského obyvatelstva v tradiční společnosti se snadno mohou zrodit a rozšířit. Dny, kdy se hlavní hrdinka knihy vydává na cestu k jedné nebo druhé ze zmiňovaných svatyní, jsou vlastně jedinými okamžiky, kdy prostá venkovská žena opouští Staré bělidlo. Jinak babička vycházela jen do nejbližšího okolí a spolu s ostatními obyvateli údolíčka celý rok čekala na chvíli, kdy se objeví bába kořenářka, plavci dřeva doprovázení maršovským myslivcem nebo pan Prošek, aby spolu se sousedy dychtivě naslouchala novinkám ze světa, který jí jinak zůstával nepřístupný. Ve světle vyprávění autorky Babičky vypadá český venkov jako soubor uzavřených lokálních společenství, žijících svou každodenností, jejichž obyvatelé opouštějí svou ves jen výjimečně – menší část v souvislosti se svým povoláním a většina jen během zbožné pouti do známých poutních míst doma i za hranicemi – a jinak jen netrpělivě očekávají, co se dozvědí o světě kolem sebe od několika jedinců, kteří do jejich domova na krátký okamžik zavítají.

Bylo tomu ale opravdu tak? Byla mobilita venkovského obyvatelstva v tradiční společnosti tak omezená, byli venkované vytrhováni ze své každodennosti a ze svého domova opravdu jen náboženskými poutěmi a slavnostmi a byl jejich kontakt s vnějším světem opravdu tak omezený, jak se často soudí? V následujícím výkladu se pokouším dát na tuto otázku odpověď. Nezaměřuji se přitom na dobu, kdy se odehrává Babička, nýbrž na předcházející období raného novověku, především na dobu pobělohorskou, kdy se předpokládá výrazné omezení pohybu poddaných ze strany pozemkových vrchností, dále umocňující uzavřenost vesnických společenství. Ponechávám přitom stranou migrace ve vlastním slova smyslu,

to jest stěhování, případně útky poddaných, tedy trvalou změnu místa bydliště, a soustředí se na dočasnou mobilitu či lépe řečeno prostorový pohyb, jaký reprezentovaly mimo jiné právě náboženské pouti. Právě on totiž zprostředkoval důležitou komunikační vazbu poddaných s vnějším světem české vesnice.¹⁾

O tom, že poutě byly mimořádně významnou formou takové mobility, není sporu. Vždyť geografický horizont a intenzita poutí směřujících na místa, jako byla Svatá Hora, Bohosudov, Stará Boleslav, Svatý Kopeček, Hostýn, Tuřany nebo hrob svatého Jana Nepomuckého na Pražském hradě, dosahovaly dnes sotva představitelných rozměrů.²⁾ Jak uvádí Markéta Holubová, na Svatou Horu u Příbrami přicházelo v první polovině 18. století 50 000 až 100 000 poutníků ročně, ve druhé polovině téhož věku pak jejich počet dále vzrostl a ojediněle (za války sedmileté) dokonce překročil dvěstětisícovou hranici. Tato čísla se nám zdají v konfrontaci se současností až neuvěřitelná. Jejich váha přitom plně vynikne teprve v okamžiku, když si uvědomíme, že v Čechách v polovině 18. století žily jen asi 2 milióny obyvatel a v samotné Praze, největším městě v Čechách, se jich napočítalo asi 50 000.³⁾ Pokud by tedy každý český poutník přišel do Příbrami během roku jen jednou, znamenalo by to, že sem každoročně dorazila jedna dvacatina a výjimečně až jedna desetina obyvatel Čech. A pokud bychom vyloučili děti do 15 let a osoby starší 60 let, dokonce jedna pětina. Přitom naprostá většina poutníků přicházejících na Svatou Horu pocházela z jižní

1) K migracím viz blíže Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, *Historická demografie* 30, 1976, Supplement, s. 7–18 nebo úvodní část studie Josef GRULICH, *Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756–1770)*, in: *Historiae-Historica. Profesoru Lumiru Dokoupilovi k sedmdesátinám (Acta Facultatis Pedagogicae Universitatis Ostraviensis 12, Sborník Ostravské univerzity 2019, Ostrava 2005), s. 55–72.*

2) K poutím obecně viz Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a v novověku*, Praha 2000 nebo Daniel DOLEŽAL – Hartmut KÜHNE (eds.), *Wallfahrten in der europäischen Kultur – Pilgrimage in European Culture*, Frankfurt am Main ad. 2006; k českým zemím v potridentském období Zdeněk KALISTA, *Česká barokní pout'. K religiozitě českého lidu v době barokní*, Žďár nad Sázavou 2001; Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 1999; Jan ROYT – Jan MLČOCH, *České nebe. Topografie poutních míst*, Praha 1999 nebo Markéta HOLUBOVÁ, *Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu. (=Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska, VI)*, Praha 2009. Zde uvedena další literatura.

3) První tereziánská konskripce z roku 1754 napočítala v zemi 1 970 378 obyvatel, z toho asi 30 000 Židů. Odhaduje se, že konskripci uniklo asi 6–7 % obyvatel. Václav SEKERA (ed.), *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918, I, 1754–1865*, Praha 1978, s. 47, 16.

poloviny českého jazykového území Čech, zabírajícího asi jednu třetinu země, tedy z území relativně řídké osídleného ve srovnání např. s Čechami severními nebo severozápadními. Ve skutečnosti ovšem řada jedinců, hlavně z blízkého okolí, přišla na Svatou Horu několikrát, ale i tak jsou uvedené počty ohromující.

Davy zbožných poutníků směřujících do jiných míst byly sice o něco menší, nicméně uváděné roční počty příchozích jsou rovněž vysoké: Tuřany ve 40. letech 18. stol. zaznamenaly ročně kolem 50 000 návštěvníků, Stará Boleslav koncem století 45 000, do Bohosudova přicházelo ve 20.–60. letech kolem 100 000 komunikantů. Hojně navštěvována však nebyla jen známá celozemská centra, ale i poutní místa regionálního významu. Jak uvádí Michaela Holubová, do Golčova Jeníkova, Chlumku u Luže nebo Říмова přicházelo v 18. stol. ročně 15–50 000 poutníků, do Jičina nebo Kutné Hory 50–100 000. I z velké dálky přitom přicházela procesí značně početná, podle diaria místní jezuitské rezidence prý z Rakovnicka dokonce dorazilo na Svatou Horu 15. srpna 1761 rekordních 27 446 duší.⁴⁾ Tento údaj v nás ovšem nutně musí vyvolat pochybnosti, když si položíme otázku, odkud vlastně účastníci „rakovnického“ procesí pocházeli. „Rakovnické“ procesí rozhodně nemohli tvořit jen obyvatelé Rakovníka, v němž Tereziánský katastr v roce 1757 napočítal 183 domů platících domovní daň a 160 domů zatížených navíc pozemkovou daní. Ve městě tak mohlo žít celkem asi 1 000 obyvatel. O mnoho více obyvatel neměla ani rakovnická farnost.⁵⁾ Avšak i na kraj je výše uvedené číslo asi nadsazené a dosti nepravděpodobné. V celém kraji bylo totiž v Tereziánském katastru napočteno 8 397 domů zatížených pozemkovou berní, z toho 1 017 (12,1 %) v sedmi klasifikovaných městech v čele s Rakovníkem a Slaným, 571 (6,8 %) v 13 městečkách typu Panenského Týnce nebo Zlonic a 6 809 (81,1 %) na vesnici.⁶⁾ Počtu domů odpovídá asi 6 000 obyvatel ve městech, 3 400 v městečkách a více než 40 000 na vesnici, celkem tedy měl

4) Všechny zmíněné údaje uvádí M. HOLUBOVÁ, *Okruhy kultů*, s. 49–63. Ke zmíněnému rakovnickému procesí uvádí svatohorské diarium: „*Ex processionibus primatum obtinuit Rakonicensis quae 27 446 animas numerabat*“. *Tamtéž*, s. 52, pozn. 243. Z formulace není zcela jasné, co se pod „rakovnickým“ procesím míní, zřejmě procesí, které vyšlo z Rakovníka. Nejasný zůstává okruh, odkud jeho účastníci pocházeli.

5) Podle duchovenských příznání Tereziánského katastru z r. 1713 byla rakovnická farnost tvořena Rakovníkem, městysem Senomaty a 3 vesnicemi. Měla celkem 1 200 duší, tj., asi 1 800 obyvatel. Pavla BURDOVÁ et al. (eds.), *Tereziánský katastr český*, sv. 3, *Dominikál*, s. 407, č. 1302.

6) Eduard MAUR, *Velikost českých městských obcí podle tereziánského katastru (Edice statistických dat)*, Historická demografie 19, 1995, s. 198–199.

kraj asi 50 000 obyvatel. Kdyby procesí mělo mít skutečně 27 000 duší, znamenalo by to, že během jedné pouti Rakovnický kraj opustila více než polovina jeho obyvatel. Musíme přitom mít na mysli, že zhruba polovinu obyvatel představovaly děti do 15 let a staří lidé nad 60 let, kteří se sotva mohli účastnit daleké cesty ve větším počtu. V procesí muselo v každém případě tvořit většinu vesnické obyvatelstvo; obyvatelé měst a městeček jako celek včetně nemluvnat by vydali jen na něco přes jednu třetinu celkového počtu poutníků. Výsledek konfrontace počtu „rakovnických“ poutníků s počtem obyvatel Rakovnického kraje ovšem zpochybňuje i jiné údaje o návštěvnosti poutních míst, pokud je nelze opřít například o seznamy komunikantů nebo podobné prameny evidenčního charakteru. Rozhodně nelze vyloučit, že z propagačních důvodů byla čísla poutníků nadhodnocována. O tom, že byla vysoká, však pochybovat nelze.

I když budeme zmíněný údaj o početnosti „rakovnických“ poutníků považovat za přehnaný, nic to nemění na zjištění, že velkou část poutnické masy nutně tvořili venkované, vázaní ke svým panstvím dědičným poddanstvím. Víme ostatně, že pouti do známých poutních center pořádaly vedle městských i čistě vesnické farnosti, například do Strašína putovali z Pošumaví nejen obyvatelé farností Sušice, Kašperské Hory a Vimperk, ale i vesnických farních okrsků Albrechtice, Nezamyslice, Volenice a Vacov. Pro dobové stavovské sebevědomí je přitom příznačné, že poutníci z královského města Sušice se vydávali na pouť v jiném termínu než ostatní, aby se cestou nemísili s prostým venkovským lidem.⁷⁾

Nejen počet poutníků, ale i geografický horizont jednotlivých poutních míst byl ohromující. Tři nejvýznamnější česká jezuitská poutní centra Svatá Hora, Stará Boleslav a Bohosudov si rozdělila území celých Čech, a to tak, že první přitahovalo zejména poutníky z české jazykové oblasti jižně od Radbuzy, Mže a Sázavy (ale s četnými přesahy do boleslavské i bohosudovské „sběrné“ oblasti), druhé české poutníky z krajů severně od této linie a třetí německé poutníky ze severozápadních a severních Čech. Do jednotlivých míst přitom přicházela i procesí z míst vzdálených několik desítek kilometrů.⁸⁾ Navíc poutníci z Čech, a to i výlučně z vesnických farností, navštěvovali také místa zahraniční, jako byly Mariazell, Pasov nebo Neukirchen beim Heiligen Blut. Vedle toho ovšem existoval

7) Jan LHOTÁK, *Poutě a procesí v dějinách Sušice*, Minulostí západočeského kraje 46, 2011, s. 146.

8) Podle Markéty Holubové přitahovala nejvýznamnější poutní místa běžně poutníky do 70 km, na větší vzdálenost již jen nepravidelně. M. HOLUBOVÁ, *Okruhy*, s. 58 a mapové přílohy.

několikanásobně větší pohyb poutníků v rámci návštěv sousedních far a lokálních poutních center.⁹⁾ Právě náboženské slavnosti tedy nabízely českému venkovu nejen hluboký náboženský zážitek, ale také možnost poznat vzdálené končiny, seznámit se s novými kraji, sejít se s přáteli i s neznámými lidmi z nejrůznějších končin Čech, rozšířit si obzory, sbírat novinky, ale i přejímat určité kulturní vzorce. Nebyly však z tohoto hlediska něčím jedinečným, výlučným. Poddaní, zejména muži, měli i jiné možnosti jak poznávat z autopsie své širší okolí. Některé přitom využívali dobrovolně a rádi, jiné spíše z přinucení.

Řada forem krátkodobé mobility měla pracovní charakter. Šlo o mobilitu několikerého typu. Jeden představovaly sezónní migrace spojené se sklizňovými pracemi, jev dosud téměř pomíjený českou historiografií. Šlo o migrace na značné vzdálenosti, například poddaní z Českého lesa z okolí Tachova chodili ve druhé polovině 17. století na žňové práce do okolí Norimberka i do úrodných končin kolem Žatce, zatímco z Krkonoš přicházeli ženci na sklizeň obilí v masovém měřítku do Polabí. Soudobý pozorovatel, ohromený množstvím příchozích, mluvil koncem 18. století dokonce o „*novém stěhování národů*“.¹⁰⁾ Pokud můžeme usuzovat z pozdějších analogií, dostávali sezónní migranti často mzdu v naturáliích, což jim umožňovalo zásobit se v horské neúrodné oblasti obilím na nastávající zimu. Potřeba ženců přitom musela být skutečně enormní, vřdyť jen u vrchnostenského dvora v Křechoři u Kolína bylo v 60. letech 17. století najímáno na žně asi 80–100 cizopanských ženců (u nichž bohužel nevíme v tomto případě nic bližšího o tom, odkud přicházeli).¹¹⁾

Jinou důležitou formou krátkodobé migrace byla čelední služba ve městech.¹²⁾ Šlo zejména o službu mladých děvčat před sňatkem. Služky venkovského původu ve městě prožily několik let a poté se – alespoň zčásti – vracely na venkov. Na dočasnost¹³⁾ jejich pobytu ve městě lze

9) Viz např. Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676–1750, Výbrané otázky církevní správy*, Praha 2004, s. 213–214.

10) Eduard MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, Historická demografie 8, 1983, s. 14.

11) TÝŽ, *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, Praha 1976, s. 112.

12) Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 379–395.

13) Obecně ke krátkodobému charakteru čelední služby („*life-cycle servant*“) srovnej např. Antoinette FAUVE-CHAMOUX, *Domesticité et parcours de vie. Servitude, service prémaritale ou métier?*, Annales de démographie historique 117, 2009/1, s. 5–34.

uvažovat na základě zřetelně nerovnoměrné věkové struktury ve městech, vykazující velmi silnou vrstvu neprovdaných žen ve věku 20–29 let.¹⁴⁾ Například v Českém Krumlově (mimo zámek) žilo roku 1651 171 služebných děveček, což tvořilo asi 12 % obyvatel města. Zhruba polovina z nich byla výslovně označena jako poddané, to znamená, že pocházely z vesnic krumlovského panství i okolních statků, jako bylo buquojská panství nebo statky vyšebrodského, zlatokorunského a krumlovského ženského kláštera, ale i z přilehlých končin Horních Rakous. Pohyb za službou se přitom většinou omezoval na nevelký okruh cca do 20 km, jeho hranice překračoval jen zřídka.¹⁵⁾ Víme ovšem, že například do Prahy přicházely děvečky na mnohem větší vzdálenost, zejména když jim to usnadňovaly existující komunikační sítě, například kontakt s kamarádkami nebo příbuznými, které do Prahy či jinam odešly sloužit několik let předtím a mohly uchazečce nabídnout informace i doporučení.¹⁶⁾ Praha však byla v důsledku své velikosti přece jen výjimečným případem.

Další formu pracovních migrací venkovského obyvatelstva představovaly cesty na trh s produkty poddanského hospodářství. Do konce 16. století byla v Čechách dobudována síť regionálních i lokálních tržních center, síť neobyčejně hustá, neboť jednotlivá města a městečka byla od sebe vzdálena v průměru jen asi 10 km. Teoreticky by tedy cesta na trh neměla poddaným zabírat mnoho času a odvádět je příliš daleko od jejich domovů, v praxi tomu ale bylo jinak. Řada poddanských městeček totiž zřejmě své funkce neplnila nebo je plnila jen v omezené míře a některá města se naopak, jak dokládají zejména data Tereziánského katastru, vyvinula ve významná regionální centra trhu se zemědělskými výrobky, které do nich byly dováženy ze značné dálky. Největší tržní okruh k sobě poutala opět Praha. Sahal až k Benátkám nad Jizerou, Pečkám, Trhovému Štěpánovu, Táboru, Písku, Příbrami, Berounu, Slanému a Velvarům. Ale i poddanské město Planá v západních Čechách, zásobující obilím Český les i přilehlé

14) Srovnej Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol.*, Československý časopis historický 19, 1971, 6, s. 849–850 a graf na str. 870.

15) TYŽ, *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, Historická demografie, s. 85–136. Zde uvedena i cizí srovnávací literatura, která dochází k podobným závěrům. Viz též Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*, Historická demografie 30, Supplement 2006, s. 73–98.

16) TÁŽ, *Krutá vrchnost – ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 370.

části Horní Falce, dokázalo vytvořit rozsáhlý tržní okruh, sahající na východě téměř až k Plzni.¹⁷⁾ Pro poddané byl výhodný takový tržní okruh, který sahal zhruba do vzdálenosti 50 km, neboť jim umožňoval během jednoho dne dojet do města, ubytovat se, časně ráno prodat své zboží a ještě téhož dne se vrátit domů, jak to dělali při cestě na pražský trh například poddaní z poděbradského panství, zajíždějící ovšem v 17. století se svým obilím i do Hradce Králové, Chlumce nad Cidlinou nebo Jičína.¹⁸⁾ Nepříliš úspěšnou snahou vrchnosti přitom bylo soustředit prodej poddanských výrobků do hranic panství. Stály jí v cestě nejen různé triky používané poddanými, ale i fakt, že i v době pobělohorské existovala řada poměrně velikých panství, například Lnáře, Ploskovice, nebo Libějovice, kde se nacházely pouze vsi, ale žádné městské centrum, a kde poddaní prostě museli hledat odbyt ve více či méně vzdálených královských městech i v poddanských městech jiných vrchností.

Doprava zemědělských i průmyslových výrobků nabývala v době pobělohorské často nuceného charakteru, to jest podoby tzv. dalekých fůr, jak byly zvány potažní roboty určené k dopravě zboží na velké vzdálenosti. Tak například pardubičtí poddaní vozili od 70. let 17. století robotou ryby do sádek na poděbradském panství, odkud byly ryby dále dopravovány zčásti po Labi a zčásti po souši do Prahy. Podobně byly využívány i roboty poddaných na černínském panství Dymokury. Poddaní komorního panství Zbiroh byli nuceni vozit železo ze zbirožských vrchnostenských hutí do Prahy, odkud je pak opět robotou vozili pardubičtí poddaní na své panství, z Krušných hor byli robotníci povinni vozit pocinované plechy, například z vejprtského hamru, na trhy do Lipska a do Drážďan.¹⁹⁾ Zřejmě robotou bylo sváženo i obilí na ohromné vrchnostenské sýpky budované v 18. století v blízkosti hranic, odkud pak bylo obilí výhodně vyváženo

17) Josef PETRÁŇ, *Od oblastního k zemskému trhu*, in: Josef Petráň (ed.), *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70.–90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 73–82. TÝŽ, *Ceny obilí a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století*, Acta Universitatis Carolinae 1977, Philosophica et historica 3, s. 9–49 a Josef PETRÁŇ – Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Obilní trhy a ceny obilí v Čechách v 18. století*, Acta Universitatis Carolinae 1977, Philosophica et historica 3, s. 109–138; Eduard MAUR, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 6, 2009, s. 58–77.

18) E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, s. 57–58.

19) O dopravě ryb robotou píše i Jiří SEKERA, *Rybníky na Blatensku*, Příbram 2000, s. 23–24.

do sousedních zemí.²⁰⁾ Nízké prodejní ceny svých výrobků dosahovala některá panství i tím, že nabízela dovoz vlny z vrchnostenských ovčínů na vzdálenost desítek kilometrů na místo určení, například z Kolína do Jihlavy, a to opět robotou.

Nucené podoby však nabývala v 17. a 18. století i čelední služba a sezónní migrace. Například na komorních panstvích bylo takto zásobováno pracovní silou panství Brandýs nad Labem, zcela vylidněné za třicetileté války. Na žňové práce sem byli vysíláni poddaní z panství Zbiroh, Křivoklát, Pardubice i Poděbrady. Podobně bylo z panství Zbiroh vysíláno ročně asi 80 poddaných na sklizeň luk u Zbraslavi, odkud se vozilo seno pro potřeby Pražského hradu. V případě panovníkovy návštěvy v Praze pak komorním poddaným nastala povinnost dodávat pro potřeby dvora zásoby ze všech komorních panství v Čechách, což vyvolalo r. 1679 přímo nepokoje zdejších poddaných.²¹⁾ Nucené podoby nabyla v 17. století ve velkém rozsahu i čelední služba pro vrchnost. Ta se sice realizovala většinou v rámci panství, avšak menší část poddaných odcházela do služby i do značně vzdálených míst. Například z podbrdských komorních panství byli poddaní nuceni sloužit dlouho po třicetileté válce ve dvorech na vylidněném brandýském panství, přičemž k této službě byli nuceni vysloveně násilím, a podobně byli nuceni k několikaleté službě i v domech komorních úředníků v Praze.²²⁾

Daleké fůry poddaných nesloužily jen uspokojování potřeb vrchností, ale i nároků vojska, a to jak ve válce, tak i v míru. V souvislosti se zřízením stálých armád a profesionalizací vojenské služby byly v 17. a 18. století budovány stálé vojenské proviantní sklady a vznikala povinnost zásobovat je velkým množstvím potravin a krmiva. To vše museli vykonat poddaní se svými povozy robotou.²³⁾ Například roku 1673 bylo do chebského vojenského magacínu vysláno ze Zbirožska v době nejpilnější žňové práce 60 fůr s vikuáliemi, o dva roky později asi 50 vozů. Každý čtyřspřežní vůz přitom

20) K těmto sýpkám viz Eduard MAUR, *Česká barokní sýpka*, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka, *Ars baculum vitae*, Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám Prof. PhDr. Pavla Preise, DrSc., Praha 1996, s. 156–159.

21) TÝŽ, *Nepokoje na českých komorních statcích, prolog k nevolnickému povstání roku 1680*, Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 65–89.

22) K vysílání sezónních pracovníků i čeledi na vzdálená komorní panství viz TÝŽ, *Český komorní velkostatek*, s. 112–115, 123. TÝŽ, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, Sborník historický 22, 1974, s. 53–114. Podobné případy uvádí z Broumovska Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*, Praha 1997, s. 93.

23) *Vojenské dějiny Československa, II (1526–1918)*, Praha 1986, s. 183.

byl doprovázen 2 poddanými.²⁴⁾ Ještě větší nároky na poddanské potahy vznikaly za válek, kdy byli venkované nuceni se svými potahy doprovázet vlastní i nepřátelské vojsko na veliké vzdálenosti. Z korespondence hraběte Trautmannsdorfa víme, že v prosinci roku 1741 byli poddaní litomyšlského panství citelně postiženi ůrami s proviantem do Slezska.²⁵⁾ Z doby sedmileté války si pak můžeme uvést vzpomínku známého milčického rychtáře a kronikáře Františka Jana Vaváka z poděbradského panství, jak roku 1757 navštívil s obilním magacínem Žitavu a roku 1760 byl přinucen podniknout ze stejných důvodů velkou cestu z Poděbrad do Litomyšle a dále do Kladska, Vamberčic, Broumova a slezského Hohenfriedbergu, za níž těžce onemocněl.²⁶⁾ Podobně strádali čeští poddaní za napoleonských válek, kdy byli často nuceni vzdálit se ze svých domovů i na několik týdnů.²⁷⁾ Jinou akcí, která za válek odváděla poddané z jejich domovů, byla vynucená účast na opevňovacích pracích. Například v prosinci roku 1741 pracovalo na zesílení pražských opevnění asi 2 000 poddaných z různých panství, vzdálených i 4–5 mil od Prahy, jako bylo například panství Český Šternberk,²⁸⁾ o půl roku později byli rakouskou armádou nuceni jihochaští poddaní, např. z panství Červená Řečice, Strakonice nebo Orlik, vysílat robotníky na ženijní práce v okolí obležené Prahy,²⁹⁾ stejná břemena museli čeští poddaní snášet i za válek napoleonských.³⁰⁾

Mimořádně pohyblivou složku venkovského obyvatelstva tvořili vrchnostenská zaměstnanci působící v osobní službě u svého pána, případně v jeho rodině. Kočí, lokajové, forejti (předjezdci) nebo lauffi běžící před

24) E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, s. 115–116.

25) Eduard ŠEBESTA, *Dopisy J. Tadeáše Hubatia z Kotnova hraběti F. V. z Trautmannsdorfu 1741–1744*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 3, 1922, č. 19, s. 39. Na panství Planá u Mariánských Lázní byli poddaní roku 1742 nuceni vozit proviant do skladů v Hošťce, Plzni a Boru a poskytovat přípraze do Berouna, Písku a Kasejovic. Eduard MAUR, *Západočeské protirobotní bouře za bavorské vlády 1741–1742*, *Minulost Západočeského kraje* 7, 1970, s. 107.

26) František KUTNAR, *František Jan Vavák*, Praha 1941, s. 16–17.

27) Antonín ROBEK, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974, s. 100–112.

28) E. ŠEBESTA, *Dopisy*, č. 19, s. 40, č. 21, s. 41, č. 23, s. 46.

29) Eduard MAUR, *Sociální aktivita českých poddaných za války o dědictví rakouské*, *Acta Universitatis Carolinae* 1969, *Philosophica et historica* 3, s. 58.

30) A. ROBEK, *Lidové zdroje*, s. 108, 109. Např. kronikář F. Tadra z Hosína u Mělníka zaznamenal k r. 1813: „*Toho roku se dělaly patria u festuňků u Budyňě, u Ouholic a u Mělníka a u Prahy. A museli jsme dát lidi ... Když nestačili domkáři, museli jít kontribuenti dělat.*“

pánovým kočárem doprovázeli své pány často na velké vzdálenosti, ať už šlo o přesuny mezi jednotlivými venkovskými sídly, cesty z venkova do Prahy nebo Vídně, nebo návštěvy šlechtických přátel. Služebníci ale necestovali jen v doprovodu svého pána, byli jím také občas vysíláni s poselstvími nebo jinými úkoly na vzdálená místa. Hezky to dokládají paměti šlechtického sluhy Jana Komendy z Tábořska, který se svým pánem podnikal cesty z jeho venkovského sídla v Nadějkově u Tábora do Prahy, k pánovým příbuzným do Pošumaví nebo ke známým do Benešova, ale byl také jako dvanáctiletý chlapec vyslán s poselstvím z Nadějkova do okolí Golčova Jeníkova, kam údajně dorazil během jednoho dne. Četné cesty v doprovodu svého pána vykonal i poté, co odešel za službou do Německa, mimo jiné například provázel svého pána z vestfálského Sendenu na cestě za příbuznými do Čech a zpět.³¹⁾ Venkovská sídla zámožnější šlechty se ovšem nacházela spíše ve městech a městečkách, ale drobná šlechta sídlila běžně i na vesnici, jakou byl i výše zmíněný Nadějkov, a její zaměstnanci se tudíž nutně dostávali do těsného styku s vesnickým okolím. Tvořili sice do značné míry uzavřenou skupinu s jinými zájmy, než měli ostatní venkované, nicméně byli s nimi spojeni sousedskými i příbuzenskými svazky a nepochybně i oni jim zprostředkovali podobně jako pan Prošek nejruznější novinky z míst, která navštívili.³²⁾

Značná pracovní mobilita však byla příznačná i pro další skupiny venkovského obyvatelstva. Především to byli poddaní živící se dopravou, tedy hlavně formani, ale také například mezkaři (vodící koně nesoucí na hřbetě pytle s obilím i jiným zbožím) nebo voraři. Na formanskou živnost se zejména v horských oblastech místy specializovaly celé vesnice. V Krušných horách byla takovou „formanskou“ vesnicí například rozlehlá ves Rusová u Přísečnice, dnes zaniklá.³³⁾ Poddaní z „hor“ se soustřeďovali

31) Paměti vydal Werner FRESE (ed.), *Errinerungen eines böhmischen Lakaien in Westfalen*, *Rheinsch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 30–31, 1985–1986, s. 183–224. Další literaturu uvádím ve studii Eduard MAUR, *Šlechta a jeho sluha v barokní Praze. Několik poznámek na okraj opomíjené problematiky*, in: K. Jiřová et al. (eds.), *V komnatách paláců, v ulicích měst*, Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 259–272, zde s. 260, pozn. 3.

32) Nejmobilitnější složku mezi šlechtickými služebníky tvořili sloužící, kteří doprovázeli příslušníky aristokracie na kavalírských cestách, při jejich diplomatických misích a při podobných příležitostech po celé Evropě. Ti však zřejmě s vesnickým prostředím v Čechách do pravidelnějšího styku příliš nepřicházeli.

33) V Rusové nepochetl Tereziánský katastr 60 mezkařů a 27 formanů, obě povolání však byla hojně zastoupena i v dalších vsích přísečnického panství,

zejména na dovoz obilí z nížiny do horských oblastí. Krušnohorští poddaní z okolí Přísečnice vozili obilí a jiné potraviny z okolí Žatce, Loun nebo Kadaně do české i saské části Krušnohoří, zatímco formani z Českolipska, Liberecka nebo Trutnovska zajížděli za stejným účelem do Polabí, v některých letech až do samé blízkosti Prahy.³⁴⁾ Významným zbožím převáženým formany byla i sůl, zejména po prosazení císařského monopolu, kdy bylo nutno vozit tuto základní životní potřebu ze vzdálených skladů. Například do východních Čech vozili v době kolem roku 1700 místní formani císařskou sůl jednak z Prahy, jednak ze skladů v jižních Čechách a Horních Rakousích. Na pardubické panství ji například vozili pardubičtí poddaní z Lince, Mauthausenu a Českých Budějovic cestou přes Cáhlov, České Budějovice, Soběslav, Černovice, Želiv a Světlou nad Sázavou, tedy na vzdálenost cca 250 km.³⁵⁾ Rozsáhlý vývoz českých textilních výrobků se bez formanů rovněž neobešel. Pokud jde o dopravu dříví, provozovala se zčásti formou voroplavy po velkých tocích, tj. po Labi, Vltavě, Sázavě, Otavě a Berounce (od Křivoklátu), zčásti splavováním polen po menších tocích, jako byla Úpa, Metuje nebo Orlice. Vysoké nároky na mobilitu poddaných kladla zejména voroplavba, která sloužila i k dopravě dalšího zboží, například potravin. Byla zcela v rukou poddaných, kteří dříví kupovali od šlechtických majitelů lesů a splavovali je na pražský trh i jinam.³⁶⁾ Jak ukazují záznamy tereziánského katastru, bylo vorařství v řadě obcí zejména ve Středním Povltaví a v Posázaví základním zdrojem obživy tamních obyvatel.³⁷⁾

Existovala i další zaměstnání venkovského obyvatelstva odvádějící poddané z jejich domovů, často na velké vzdálenosti, která ale pro období raného novověku dosud zůstávají stranou hlubšího zájmu našich historiků,

v Dolině, Kýšovicích i jinde. Národní archiv Praha, fond Tereziánský katastr (TK), č. 3134 a 3242. Viz i edici *Tereziánský katastr český*, sv. II, Praha 1966, s. 405–406 a sv. 3, Praha 1970, s. 470–471 (dále jen TK). Srovnej i Marie LIŠKOVÁ, (ed.), *Berní rula*, sv. 32, *Žatecko I*, Praha 1954, s. 31–40.

34) E. MAUR, *Český komorní velkostatek a trh*, s. 58–59.

35) *Tamtéž*, s. 86–87.

36) František HOLEC, *Obchod dřívím v Praze ve 14.–17. století*, Pražský sborník historický 4, 1971, s. 79–81; Pavel SVOBODA, *Z dějin těžby a dopravy dřeva na Křivoklátsku*, Věstník Československého zemědělského muzea 16, 1943, s. 14–26. E. MAUR, *Český komorní velkostatek a trh*, s. 80–81, 103.

37) Vorařstvím a obchodem s dřívím se živili např. poddaní z panství Davle, Hostěradice, Hradištko a Štěchovice, Orlík a Zvíkov nebo Varvažov. *Tereziánský katastr* sv. 1–2, panství č. 19, 35, 36, 1165, 1205. Podobně poddaní z panství Děčín vozili na člunech do Saska ovoce a kromě toho tam splavovali dříví. *Tamtéž*, č. 817.

takže se musíme spokojit jen s několika poznámkami. Především je nutno připomenout vandr řemeslnických tovaryšů, kteří byli mimořádně mobilním elementem. Ti ovšem pocházeli většinou z měst a městeček, nicméně řemesla byla rozšířena i na vesnici, aniž bychom dosud ale měli jasno, jak důsledně se i v tomto prostředí aplikoval požadavek tovaryšského vandru.³⁸⁾ Do „světa“ odcházeli z rodných vsí i představitelé některých živností, řemesel a zaměstnání, která se vyskytovala zejména ve městech, ale v menší míře i na venkově, jako obchodníci s dobytkem (jedním z nich byl např. Vavákův děd), ale i typičtí venkované jako mlynářští krajánci nebo ovčáci, stejně jako muzikanti, příslušníci stavebních řemesel a další obyvatelé vesnice, jejichž dočasné či kyvadlové migrace by si zasloužily větší pozornost, než jaké se jim dosud dostalo.³⁹⁾ Stejně jako o pohybu vesnických řemeslníků toho mnoho nevíme ani o odchodu vesnických poddaných do vojska a o tom, kolik se jich po „obdaňkování“ vracelo do rodných obcí, přinášejíce horlivě očekávané novinky z dalekého světa. Někteří vojáci, spíše na sklonku sledovaného období, rozšiřovali obzor svých rodáků i tím, že se svou obcí udržovali alespoň písemný kontakt. Až dosud je důkladněji dokumentována jen mimořádná cestovní aktivita obchodníků se sklem, pocházejících zčásti z nevelkých městeček a zčásti z vesnic na severu Čech, kteří koncem 17. a v 18. století se svými vozy křižovali celou Evropu.⁴⁰⁾

38) Jako příklad (ovšem ne zcela typický) je možno uvést tovaryšskou cestu malíře a řezače skla Georga Franze Kreybicha (1662–1736), rodáka z Kamenického Šenova, známé sklářské lokality, jež byla až do r. 1849 pouhou vsí. Kreybich podle vlastního životopisu do svých 16 let pomáhal otci v hospodářství, pak se 4 roky učil malování skla v blízkém městečku Chříbská, kde mu zdejší cech na závěr udělil výuční list. Poté se ještě půl roku učil řezání skla. Nato se svým švagrem, obchodníkem se sklem, vyjel na vandr, a to přes Javornou u Klatov, Bavorsko, Solnohradsko a Korutany do Kraňska. V Lublani zůstal jeden rok, živě se řezáním a prodejem skla, pak půl roku pracoval ve Štýrském Hradci u vdovy po řezači skla, následně putoval přes Mariazell a Emži do Vídně, kde přijal na půl roku řezačskou práci u Norimberčana pracujícího pro císařský dvůr, záhy však město ohrožené Turky opustil a přes Linec a Znojmo doputoval do moravského Rybného, kde v místní sklárně setrval 1 rok a 20 týdnů. Odtud se navrátil do Chříbské, kde mu cech udělil mistrovské právo, a usadil se v Kamenickém Šenově, odkud vyrážel jako obchodník se sklem na daleké cesty po celé Evropě. Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ et al. (eds.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989, s. 436–438.

39) Ke studiu této problematiky se jako vhodný pramen nabízejí zejména poddanské seznamy.

40) Starší literaturu shrnuje Jitka LNĚNIČKOVÁ, *Obchodníci sklem od poslední čtvrtiny 17. století do poloviny 19. století - profil sociální skupiny*, in:

Nelze ovšem zapomenout na další, čistě soukromou formu krátkodobé mobility venkovských poddaných, totiž na různé návštěvy známých a příbuzných u příležitosti posvícení, svateb, námluv, pohřbů apod. Tyto návštěvy se ovšem ve srovnání s výše uvedenými formami mobility většinou pohybovaly v relativně úzkém geografickém horizontu, podobně jako odchod děvчат za službou do měst. Na základě řady studií dnes víme, že většina vesnických snoubenců zpravidla pocházela z téhož panství a že si ženiši a nevěsty vybrali své partnery většinou na vzdálenost do 5–10 km, zřídka z větší dálky.⁴¹⁾ Znamená to, že zhruba ve stejném horizontu se asi pohybovaly i přátelské návštěvy, i když samozřejmě nemůžeme vyloučit případy, které se z tohoto rámce vymykaly.⁴²⁾

Dodnes ne zcela zodpovězenou otázkou zůstává, do jaké míry byl krátkodobý pohyb poddaných (mimo daleké fůry a vysílání pracovních sil na vzdálená panství) závislý na povolení vrchnosti, do jaké míry byl kontrolován a regulován. Názory jednotlivých autorů se dosti různí. Např. Jiří Svoboda a ještě více Jaroslav Čechura předpokládají značnou volnost a považují pohyb za prakticky neomezený. Podle Jiřího Svobody bylo ve druhé polovině 18. století běžné, že se poddaní „*mohli vcelku volně pohybovat na krátkou dobu nejen v Čechách, ale také v ostatních zemích rakouské monarchie*“. K tomu Svoboda dodává, že nevolník, který chtěl opustit panství „*na několik dnů či týdnů*“, si vyžadoval souhlas jen výjimečně, že vrchnostenští úředníci „*většinou ani na takových propustkách netrvali a obvykle pro ně neměli stanoven ani příslušný poplatek*“ a že zákazy pobytu cizích osob na panství se maximálně uplatňovaly jen vůči

Zdeněk Kárník – Jiří Štajf, *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I., Čechy mezi tradicí a modernizací 1500–1848*, Praha 1999, s. 239–294.

41) Josef GRULICH, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750–1824)*, Historická demografie 30, 2006, Supplement, s. 19–72; TÝŽ, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16.–18. století*, České Budějovice 2008, s. 256–262. A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 398–403. Blanka ŠTÉRBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*, Historická demografie 11, 1987, s. 97–140; TAŽ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1654–1890*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 125–136. U Grulicha najde zájemce i odkazy na studie o dalších lokalitách.

42) Takovou výjimku představovaly např. cesty milčického sedláka Františka Jana Vaváka z Poděbradska, jehož dva synové získali zaměstnání v dosti vzdálených místech, kde je jejich otec na sklonku svého života navštívil, jednoho v Ostrově u Karlových Varů a druhého v Bystřici u Benešova. F. KUTNAR, *František Jan Vavák*, s. 47. Podobně výjimečné asi byly i Vavákovy cesty po památných místech nebo za známými do Prahy, Kutné Hory i jinam.

tulákům a žebrákům.⁴³⁾ Podobně Jaroslav Čechura namítá, že představy o možnostech pohybu či migrace v pobělohorské době nelze „vázat jen na literu soudobých normativů, jež zásadně stěžovaly pohyb poddanského obyvatelstva“, a dodává, že se opakovaně rýsuje „stále stejný modus či vzor chování a jednání: kdo chtěl odejít na to které místo, neexistovaly v podstatě překážky, které by mu v tom bránily. A pokud byly zavedeny pasy, nebylo obtížné se obejít bez nich.“⁴⁴⁾ Sám ovšem na jiném místě uvádí konkrétní příklad potrestání selského synka z broumovského panství, který opustil rodný statek a dal se najmout formany, s nimiž se dostal až do okolí Vídně, byl chycen (pro údajnou, ale neprokázanou krádež) a odsouzen za nedovolené opuštění panství k nuceným pracím.⁴⁵⁾ Podobně i Jaroslav Šůla uvádí příklady vrchností, které trvaly i pro krátkodobé cesty na pasech a přísně trestaly případy, kdy žadatel překročil povolený počet dní.⁴⁶⁾ Žádný z uvedených soudů se však neopírá o obsáhlejší analýzu větší databáze, takže nezbyvá než čekat, až se k ní někdo odhodlá.⁴⁷⁾ Pokud jde o náboženské pouti, je známo, že světské vrchnosti určovaly termíny, kdy se směly konat, stejně jako délku trvání, někde přímo svým poddaným nařizovaly účast na pouti a zanedbání této povinnosti dokonce pokutovaly.⁴⁸⁾ Ale i v tomto případě by bylo třeba strategie světských vrchností podrobit systematictějšímu výzkumu.

Na závěr bych pak uvedl ještě jednu formu pohybu poddaných, poněkud specifickou, kterou byly cesty poddanských delegací za císařem do Vídně, případně - v době jeho pobytu v Čechách - do Prahy, ale i do jiných, někdy značně vzdálených míst. Je až neuvěřitelné, kolik poddanských

43) Jiří SVOBODA, *Feudální závislost poddaných na české vesnici v době tereziánské*, Acta Universitatis Carolinae 1969, Philosophica et historica 3, s. 87.

44) Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001, s. 150. Podobně: *Tamtéž*, s. 188.

45) J. ČECHURA, *Broumovská rebelie*, s. 32. Na jiném místě pak uvádí, že pro průjezd dalekých řů z Broumova Náchodem bylo třeba pasu a cesta se neuskutečnila, dokud jej vrchnost neopatřila. *Tamtéž*, s. 133.

46) Jaroslav ŠŮLA, *Věnkovský lid východního Hradecka v letech 1590–1680*, Hradec Králové 1971, s. 68.

47) Pasům v raném novověku věnoval speciální studii Zdeněk Hojda, jde mu v ní ale především o pasy pro zahraniční cesty příslušníků vyšších vrstev. Zdeněk HOJDA, *Cestovní pasy v 16.–18. století*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (eds.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 155–185.

48) Kateřina PAŘÍZKOVÁ, *Barokní poutní cesta do Hájku u Prahy*, Folia historica Bohemica 26, 2010, 2, s. 115.

delegací z Čech musel každý panovník za své vlády přijmout. Přední místo při nich patřilo vyslancům domažlických Chodů. Jak píše František Roubík, domažličtí Chodové vyslali během tří století raného novověku ke královským úřadům do Prahy a k císaři přes 200 poselstev, někdy značně početných, a to nejen do Vídně a Prahy, ale i do Lince, Prešpurku, Augšpurku, Řezna nebo Špýru.⁴⁹⁾ Za velkého poddanského povstání roku 1680 pak vyslalo do Prahy za císařem nebo ke královským úřadům své zástupce nejméně 40 panství v Čechách, jejichž síť pokrývala velkou část země od Kynžvartu a Falknova přes Děčín až po Liberec a Broumov, některá panství dokonce vyslala postupně delegací několik.⁵⁰⁾ A podobná situace se opakovala i za bavorsko-francouzské okupace Čech v letech 1741–1742, kdy za novým císařem Karlem VII. vyslalo do Prahy své delegáty nejméně deset panství, zejména ze západních Čech.⁵¹⁾ Nejmasovějším – ovšem zcela výjimečným – projevem mobility poddaných pak bylo hromadné tažení stovek poddaných z východních Čech ku Praze za povstání roku 1775,⁵²⁾ představující v oblasti dočasné mobility jakýsi protipól ke zbožným pouťím, které jsou předmětem našeho zájmu. Poddaní, kteří se vydávali na cestu za císařem se stížností na svou vrchnost, ovšem o povolení k cestě zpravidla nežádali a naopak museli počítat s tím, že ze strany vrchnosti budou vystaveni tvrdé persekuci.⁵³⁾

49) František ROUBÍK – Karel VÁCHAL, *Boje chodského lidu*, Plzeň 1962, s. 134.

50) Jaroslav KAŠPAR, *Nevolnické povstání v Čechách roku 1680*, Praha 1965. Přesný počet panství, odkud poddaní vyslali své zástupce do Prahy, nelze zjistit, protože o řadě panství máme v pramenech jen stručnou zmínku, že se povstání účastnila, bez bližšího popisu konkrétních akcí. Kromě delegací k císaři přišly do Prahy i delegace některých panství vyslané za majitelem panství (např. z černínského panství Chudenice).

51) E. MAUR, *Sociální aktivita*, s. 35–70.

52) Josef PETRÁŇ, *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů*, Praha 1972.

53) Jako příklad je možno uvést události v Turnově. Město vedlo v první polovině 18. století s hrabaty z Valdštejna dlouhý spor, především o povinnost slibovat člověčenství. Když pak bylo roku 1714 sedm vůdců odporu odsouzeno apelačním soudem k nuceným pracím, zasáhly jejich manželky. Dvě z nich (jedna dokonce těhotná) se vydaly se žádostí o zmírnění trestů do Prahy, a když byly cestou polapeny a vráceny na panství, převzaly jejich supliku jiné dvě turnovské měšťanky a vydaly se s ní do Vídně. Císař ale jejich žádost zamítl a suplikantkám bylo nařízeno neprodleně se vrátit domů. Ženy však neposlechly, byly poslány v lednu 1715 zatčeny, poslány pod dohledem do Prahy a vsazeny do šatlavy na Staroměstské radnici, kde setrvaly přinejmenším tři čtvrtě roku. Jan BOHÁČEK, *Spor města Turnova s Valdštejnem na počátku 18. století*.

Ve světle výše uvedených fakt je zřejmé, že Čechy v 17. a 18. století skýtaly velmi pestrý obraz nejrůznějších forem krátkodobého pohybu venkovského poddaného obyvatelstva, krajově zřejmě značně rozrůzněný, v němž poutě představovaly jen jeden z mnoha jeho typů. Cesty poddaných, ať už byla jejich motivace jakákoliv, nepochybně rozšiřovaly obzor vesnického člověka, ať už se jich přímo účastnil, nebo alespoň získával informace od těch, kteří se z nich navrátili zpět na panství. Nebyly však jediným zdrojem zpráv o dění odehrávajícím se mimo nejbližší okolí venkovana. Prostý poddaný si vytvářel obraz o širším okolí svého bydliště i vzdálených krajích také prostřednictvím kazatelny (viz např. protirevoluční agitaci o roce 1789), z novin, od vojáků procházejících jeho vsí nebo se vracějících z dlouholeté služby v poli do rodné obce, z jarmarečních tisků, z korespondence i z jiných zdrojů.⁵⁴⁾ Výsledkem bylo, že si osvojil značně bohatý obraz vnějšího světa, v němž sice převažoval – jak ukazují například lidové kroniky – lokální zájem, ale ve kterém nechyběly ani ohlasy zeměřesení v Lisabonu nebo dobývání Bělehradu či Královce nebo svatba Marie Louisy.⁵⁵⁾ Geografická mobilita ovšem mezi nejrůznějšími zdroji informací zaujímala místo zcela mimořádné, neboť jediná umožňovala prostému venkovanu rozšířit si svůj geografický horizont bezprostředním kontaktem se vzdálenými kraji. Poutě přitom byly její formou nejmasovější, umožňující účast i těm skupinám obyvatelstva, které jinak prostředí své vesnice na větší vzdálenost opouštěly jen zřídka, jako byly zejména ženy. Zároveň nabývaly svým účastníkům velmi širokou škálu zážitků, sahajících od čistě duchovního prožitku pouti přes poznávání vzdálených krajů a navazování nejrůznějších kontaktů až po čistě světské záležitosti, které sice pobuřovaly jak barokní, tak i osvícenské kritiky, ale současné historiky zajímají stejně intenzívně jako ty aspekty pouti, které byly jejím vlastním smyslem a cílem.

Príspevek ke studiu poddansko-vrchnostenských vztahů. Strojopis diplomové práce FF UK, Praha 2007, s. 82–87.

54) Eduard MAUR, *Informations-Sedimente: Ursprung und Wadel von politischen Informationen in böhmischen Chronikern um 1800*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (eds.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden 2009, s. 281–290.

55) Důkladnou analýzu tohoto problému přináší Barbora MLYNAŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*, 1–2, Praha 2001 (=Národopisná knižnice 39).

PILGRIMAGES AS A FORM OF MOBILITY OF THE COUNTRY POPULATION IN THE EARLY MODERN AGE

Even historians commonly have a mistaken idea that the Czech country in the early modern age was a set of closed local communities living their common daily lives, whose inhabitants leave their villages only occasionally, some of them in connection with their jobs or professions, other during religious pilgrimages to well-known pilgrimage destinations at home as well as abroad, otherwise only impatiently expecting news about the world surrounding them from a few individuals who appeared in their homes for a short moment. In fact the mobility of country people was much larger than usually supposed, and pilgrimages were only one of its numerous forms, nevertheless the most frequently used one. Important pilgrimage destinations attracted even 100,000 pilgrims a year, exceptionally even more, and often coming from distances of a few dozens of kilometres. A considerable part of pilgrims consisted of country people. Other forms of temporary mobility also existed in parallel, however, e.g. seasonal migrations in connection with harvest work, labour service of young country people, girls in particular, in towns (coming from the circle up to 20 km as a rule), but also in remote domains of the same lords depopulated by wars, journeys to markets with farm products (in the event of big cities, e.g. Prague, up to a distance of 100 km), the so-called long-distance cartloads, i.e. transport of products of lords-owned farms to long distances (grain, fish, wool, iron, etc.), e.g. transport of iron metal sheets from the Ore Mountains to the markets in Dresden and Leipzig, various services for the army, i.e. both in the period of peace (military warehouses were replenished with grain and fodder) and in particular in the course of wars (participation in fortification of strategic places, transport of cargo for the armed forces, often to long distances). Lords' employees providing personal services to their lords (accompaniment of the lord, messengers etc.) or providers of certain professions (craft journeymen, carriers, rafters, cattle sellers, musicians etc.) were an extraordinarily movable component. Our historiography has so far paid great attention only to glass traders from the north of Bohemia, crossing the whole Europe with their goods. The question still requiring to be answered is the scope in which the short-term movement of subjects depended on the permits granted by the lords, and how the lords regulated and controlled it. Journeys of delegations of the subjects from individual domains to the emperor and his offices in Prague, Vienna as well as other

cities with grievances concerning their land lords were a special form of the short-term mobility.

The journeys of subjects, no matter what their motivation might be, enriched the minds of the country people, either directly participating in them or at least obtaining information from those who had come back to the domain. Nevertheless they were far from being a single information source. Common country people created the image of the wide surrounding of their domicile as well as even in the remote countries also through pulpits (see e.g. anti-revolutionary agitation after 1789), from newspapers, soldiers passing through their village or returning from a long-term service in the army to a native village, from the pilgrimage-related printed matters, correspondence as well as from other sources. Due to this fact they acquired a rather rich image of the outer world, with the local interest prevailing, as indicated e.g. in folk chronicles, but responses to the earthquake in Lisbon, or conquering of Belgrade or Královec not missing there. The geographic mobility was the only one, however, allowing the common countrymen to extend their horizons through direct contacts with remote regions. Actually, pilgrimages were its most frequently spread form allowing also participation of those groups of population that only seldom left the environment of their villages, in particular women. At the same time the participants in the pilgrimages were offered a fairly wide scope of experiences.